

Schweighardt Zsanett[1]: Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája, Kerecsi Klára[2]könyvének ismertetése

Debreceni Jogi Műhely, 2008. évi (V. évfolyam) 2. szám (2008. április)

A szerző kilenc fejezetből álló, rendkívül gazdag szakirodalmi forrásra és kutatási eredményre támaszkodó művében az új büntetőpolitikai irányzatok közösségi büntetésekre gyakorolt hatását veszi számba. A büntetés a társadalmi kontrollnak csak az egyik fajtája, amely a társadalom egyéb kontrollmechanizmusaira épül. A kriminálpolitika határa túlterjeszkedik a büntetőjogon, és szorosan összefügg a társadalompolitika más területein zajló változásokkal. Ezek a változások, a társadalom uralkodó kulturális értékei és normái, valamint a tudományok fejlettségi szintje is befolyással vannak arra, hogy a bűnözéskontroll területén milyen eszközrendszert alkalmaznak. Napjainkban, amikor a társadalmi szolidaritás csökkenését tapasztalhatjuk, kérdésként merül fel, hogy fenntartható-e a társadalmi rend a fegyelmezés, kontroll és kirekesztés eszközeivel. A bűnözéskontroll változása jól nyomon követhető az alternatív szankciók terén.

Az elmúlt két évtizedben a büntető igazságszolgáltatás és a szociálpolitika területén új jelenségek tapasztalhatók, amelyek jelentős befolyással bírnak a bűnözéskontroll eszközeire.

1. A világban szociálpolitikai paradigmaváltás tapasztalható. A jóléti állam szociálpolitikája helyett a posztmodern, neoliberais szociálpolitika vált uralkodóvá, amely a létbiztonság helyett az egyenlőtlenségek nyíltan felvállalja.
2. Az 1980-as évektől uralkodóvá vált a „megérdemelt büntetés” elvére épülő büntetésmodell, amely a tetтарыos büntetésre épít.
3. Napjainkra felértékelődtek az emberi jogok.
4. A XX. század utolsó harmadában felerősödött az áldozat szerepe a büntetőeljárásban. A modern liberális morál ugyanis a sértett körül szerveződik.
5. Jelentős mértékűvé vált a társadalmi kockázattermelés. Rizikótársadalomban élünk, ahol a szolidaritás a félelemben való osztozás negatív érzésén alapul.
6. A XX. század második felében tapasztalható társadalmi változásokra adott reakciókészletből a jogi befolyásolás eszközei kerültek előtérbe. Teret nyert a menedzsmentszemlélet, a költség-haszonelemzés, azaz piaci elvek hatják át a büntető igazságszolgáltatási szervek működését is.
7. A „negyedik hatalmi ágként” aposztrofált média, azaz a tömegkommunikáció jelentősen befolyásolja az emberek bűnözésről alkotott véleményét, amely gyakran a szenzációból való téves általánosításon alapul.
8. A XX. század utolsó harmadában gyengült a kriminológia és a büntetőpolitika szakmai kapcsolata, amelyet az emberrel foglalkozó tudományok eredményei befolyásolnak. Ezek a tudományok lassabban fejlődnek, mint az informatikai tudományok. A XX-XXI. század fordulóján azonban erősödik például az agy kutatás, így a kriminálbiológiai irányzatok is hangsúlyosabbá váltak.

Vizsgálandó, hogy a kriminológia eredményei milyen mértékben használhatók a büntetőpolitika számára. Igaz-e, hogy amikor a kriminológia eredményei elmaradnak, vagy meggyőző erejük csökken, akkor a büntetőpolitika más tudományterületektől vár megoldást?

Igaz-e, hogy napjaink bűnözéskontrollja alkalmatlannak tartja a bűnözés okairól az elmúlt kétszáz évben felgyülemlett tudást, nem a bűnözés oksági összefüggéseire, azaz nem a „miért?”, hanem a „hogyan?” kérdésre ad választ. A szerző ezt az alternatív szankciók vizsgálatával elemzi. Bemutatja, hogy a közösségi szankciók elmúlt évtizedben tapasztalt változása milyen összefüggést mutat a büntetőpolitikák alakulásával, a tudományok által elért eredményekkel. Bizonyítani kívánja, hogy az alternatív szankciók bármilyen értékeket valló büntetőpolitikába beilleszthetők. Szerepük nem csupán az, hogy költségkímélő megoldást nyújtsanak a börtönnépesség csökkentése érdekében, hanem ennél sokkal fontosabb, hogy lehetőséget adnak a büntető igazságszolgáltatási kontrollformák közösségi „széttérítésére”.

I. Kriminológia és büntetőpolitika

A szerző hangsúlyozza, hogy a kriminológia és a büntetőpolitika viszonyában három téma fonódik össze:

- felelősség,
- kezelés (nevelés),
- szabadság.

A bűn, a bűnüldözés és a megelőzés viszonya aszerint alakul, hogy a bűnelkövetést a társadalmi viszonyok közvetlen következményeként vagy egyéni sorsok determinizmusaként aposztrofáljuk. A bűnelkövetés és az erkölcsi felelősség napjainkban kezd ismét egymásra találni. Ennek jó példája a helyreállító igazságszolgáltatás térnyerése.

A kriminológia mint tudomány fejlődése relatíve kontinuos, mindig felhasználja a korábban elért eredményeket. Ezzel szemben a politika mint társadalomkezelő és a hatalom gyakorlását megvalósító technika a váltógazdaságon alapul. Ha a bűnözés mozgatórugóit keressük, többféle magyarázattal is találkozhatunk. Míg a középkorban a szellemi világra vonatkozó magyarázatok dívtak, addig a polgári társadalmak korától kezdve megjelentek az evilági magyarázatok. Ezek közül a makroelméletek arra a kérdésre keresik a választ, hogy „Mi a gond a társadalmi környezettel?”. A bűnözés okaként jelölhető meg a szegénység és a gazdasági egyenlőtlenség, ugyanis a rétegzett társadalomban a vagyon és a státusz egyenlőtlenül oszlik el. Ide sorolhatjuk Durkheim anómialelméletét és Merton feszültségelméletét. A mikroelméletek a bűnelkövető magatartást egyénben rejlő hibaként jelenítik meg. Ide sorolhatók a szocializációs elméletek, a szociális tanulási elméletek, a társadalmikontroll-elmélet, az általános bűnözési elmélet, a kriminálpszichológiai magyarázatok, valamint a biológiai irányzatok is.

A bűnözés okainak vizsgálata először a pozitivista nézetekben jelent meg. A bűnözés, bűnelkövetés és annak intézményes reakciói a humán ökoszisztéma minden szintjén értelmezhetők, amit a szerző Welch humánökorendszer-elméletén keresztül mutat be. Eszerint az ember és a környezet kölcsönhatásában hét szint különböztethető meg:

1. a biológiai ember szintje: a bűnözés okait először a test működésében keresték, a bűnelkövetői mivolt biológiai öröklődésére vonatkozóan először kromoszómavizsgálatokat, ma pedig már agy-, gén- és biokémiai kutatásokat is végeznek.
2. intraperszonális szint: a bűnelkövetés és a különböző személyiségjegyek összefüggésének feltárása, amely a XX. század második felének kontrollteóriáiban jelent meg.
3. interperszonális szint
4. családi szint
5. szomszédsági szint Az utóbbi három a differenciálisasszociáció-elméletben, a kulturáliskonfliktus-elméletekben, valamint a családierőszak-kutatásokban jelent meg.
6. adott kultúra szintje: (ld.: Sellin, Cohen és Ferracuti műveiben)

7. állami, társadalmi, hatalmi szint: az 1960-as évektől a szociológiai kriminológiában új irányok jelentek meg. Például Matza szerint a jogsértés önmagában normális magatartásforma, devianciává a hatalmi minősítés teszi.

A XX. század kezdetének „funkcionális” büntetőpolitikája:

A XX. század fordulójára a társadalom városiasabb és személytelenebb lett. A kriminológia az elkövetőre figyelt, és a személyiségzavarokat kutatta. A XX. század elején az amerikai kriminológiai gondolkodás középpontjává a Chicagói Egyetem vált, ahol hangot adtak annak a meggyőződésnek, miszerint a társadalom a tudomány segítségével képes legyőzni a bajokat. A bűnözés vizsgálatában hangsúlyossá vált a szociális depriváció. Általánosan elfogadottá váltak a bűnözés tudományos megközelítése és magyarázatai.

A XX. század közepére a fizikai, illetve a társadalom- és magatartástudományok szerepe felerősödött. A jóléti büntető rendszer programjában a szociális munka professzionális szakmává vált, és az '50-'60-as évek bűnözéskontrolljában kiemelt szerephez jutott. A jóléti államban megjelent a bűnözéssel kapcsolatos felelősség szétterítése a társadalomban, a kollektív felelősség, amely megoldására az állam szakembereket alkalmaz. Az 1970-es évek közepének gazdasági recessziója oda vezetett, hogy állam korlátozottan képes a bűnözéskontrollra. A '80-'90-es években a kriminológia kevésbé tudott hatást gyakorolni a büntetőpolitikára. Ennek oka a szerző szerint, hogy átfogó politikai, társadalmi és gazdasági reformokra, valamint az elkövetők rehabilitációjára lenne szükség a bűnokok hatásának csökkentése érdekében. A XX. század nagy részében a büntetőpolitikát társadalmi típusú oksági magyarázatok támasztották alá. A XX. század utolsó harmadában azonban érezhetővé vált a kriminológia területén is a konzervatív és liberális megközelítés szembenállása. A bűnözés etiológiai magyarázataiban megjelölték az erkölcsi nevelés hiányosságait, másrészt a büntető igazságszolgáltatás területén megjelent a közgazdaság-tudomány hatására a menedzsmentszemlélet és a piaci elvek.

A kriminológia eredményeinek ártértékelődése

Az 1970-es években az Amerikai Egyesült Államokban megjelent az új, konzervatív kriminológia, melynek legjelentősebb képviselője J. Q. Wilson. Nézete szerint az elkövetők racionálisan cselekszenek, elrettenthetők, ha nő a bűncselekmény elkövetéséért fizetendő ár. A tapasztalatok ugyanis azt mutatták, hogy gyakrabban követik el a bűncselekményeket, ha a bűnelkövetés más időöltési formáknál nagyobb hasznot hoz. A bűnözés azért nő, mert következmények nélkül marad a bűn. A bűnözés súlyosabb következmények kilátásba helyezésével csökkenthető, illetve a bűnelkövetés mint „időöltés” alternatíváinak vonzóbbá tételével (pl.: jobban jövedelmező, több munkahely). Az elrettentés növeli a bűnelkövetés árát, az alternatívák pedig erősítik a bűnelkövetés elkerülésének értékét. Azonban számításba kell vennünk azt is, hogy a bűnelkövetők a társadalom többi tagjához képest máshogy értékelik a bűnelkövetés veszélyét. Ebből következően a társadalom nem igazán képes változtatni azokon a körülményeken, amelyek hatnának a bűnelkövetők magatartására.

J. Q. Wilson 1983-ban arra az álláspontra helyezkedett, hogy az emberi karakter kialakulásában a család bír a legnagyobb jelentőséggel. Az USA-ban a '80-as években a konzervatív gondolkodás vált uralkodóvá. A neoklasszikus normatív elmélet a „just desert”, azaz a megérdemelt büntetés elvére épített, és az egyénre koncentráló oksági megközelítések érvényesültek.

Átfogó oksági elméletek hiánya

Az 1980-90-es években nem alakult ki új, átfogó társadalommagyarázó elmélet. A kriminológia is csupán részválaszokat volt képes adni a bűnözés új jelenségeire. Ezt a

korszakot a kriminológiában a „kiselméletek” korának nevezhetjük, amelyben a gyakorlati ismeretek uralták a tudományt. Mivel a büntetőpolitika reaktívvá vált, így a kriminológiában is a reaktív oldal vizsgálata került előtérbe. A '60-as évektől eltérően hiányzott az egységes elméleti és stratégiai vonal a kriminálpolitikában. A reszocializáció eszméjét és a szociálprevenció elméletét nem váltotta fel semmi. A büntetőpolitikai irányvonal alapjául szolgáló kriminológia polarizálódott: az elkövetőket egyrészt racionális egyénnek tekintette, ugyanakkor démonizálta is. Azaz elmondható, hogy a kriminológia egyszerre kezelte a bűnözést „normális” jelenségként, illetve alkalmazott punitív szankciórendszert.

A kriminológia útkeresése

A kriminológia tehát erre az időszakra válságba került. Ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy elvesztette hatását a büntetőpolitika befolyásolására, másrészt a saját magáról alkotott képe is válságba került. Ebben az ideológiai vákuumban a régi elméleteket bűjtették új köntösbe. Az Amerikai Egyesült Államokban kivetítő útként megszületett a „hétköznapi kriminológiája”. Eszerint a bűnözés rutin magatartás, a modern társadalom része. A „kiselméletek” korában az fogalmazódott meg, hogy a felgyorsult világra gyakorlati ismeretekre épülő részelméletekkel lehet reagálni. A napi gyakorlat vált elméleti teóriává.

A kriminológia „trónfosztása”: a populista büntetőpolitika megjelenése

A bűnözés okainak csökkentése és következményeinek kezelése a kriminológia ígérete ellenére nem csökkentette a bűnözést. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy a büntető igazságszolgáltatás nem tudja kezelni a bűnözést. Az 1970-es évektől a középosztály is a saját bőrén kezdte érezni a bűnözést. Ekkor jelent meg a választási elmélet (rational choice), amely szerint a bűnelkövetés egyéni választás eredménye. A visszatartás érdekében tehát erősíteni kell a társadalmi, a szituációs és az önkontrollt. Az 1980-as években a közgazdaságtudomány, a vezetélmélet, illetve a költség-haszonelemzés hatott leginkább a büntetőpolitikára, nem pedig az emberrel foglalkozó tudományok. Az igazi visszatartó erő az lehet, ha a büntetés elkerülhetetlenségét és súlyosságát növeljük. Főleg az Egyesült Királyságban vált jellemzővé, hogy a büntető igazságszolgáltatás területén megjelent a menedzseri hatékonyság (Mi működik adott helyen a legmegfelelőbben?), a költséghatékonyság (Mi kerül kevesebbe?), valamint a konkrét veszély értékelése (a személy társadalomra veszélyessége). A kriminológiában tehát új területként jelentkeztek az értékelő kutatások.

A megtalált út: vissza az egyénhez és a „biológiai emberhez”

Az USA-ban megerősödtek a szociál-biológiai irányzatok. A pszichológiai viselkedést nemi jegyekre vezették vissza, és a biológiai fejlődés folyamatát adaptálták a társadalom fejlődésére. A '80-'90-es években a biológiai és a genetikai kutatások új eredményei ösztönözték a kriminológiai gondolkodást. Megszaporodtak az agy-, gén- és biokémiai kutatások. Jellemzővé vált a fogvatartott népesség vizsgálata. Az új bio-szociális teóriák visszatértek a bűnözés egyénben rejlő magyarázatához. Úgy vélekedtek, hogy aki antiszociális magatartást tanúsít, sőt bűnt követ el, az azért van, mivel kevés társadalmi felelősséget áthagyományozó gént örökölt. Adottnak vették a társadalmat, nem vették figyelembe annak természetes változásait, illetve az érdekérvényesítésben tapasztalható egyenlőtlenségeket sem. Ezzel igazolták a szigorúbb büntetőpolitikát.

A megtalált eszköz: a bűnözési térkép

A XX-XXI. század fordulóján megjelent a bűnözéskontroll új technikája: a bűnözés alakulásának térképen való ábrázolása. Ezt az irányzatot a geokriminológia/kriminálgeográfia megjelöléssel illelhetjük. A bűnözés területi és időbeli elterjedtségét vizsgálják ezzel a

módszerrel. A bűnözési térkép segítségével láthatóvá válnak a bűnözés gócpontjai, az ún. „hot spotok”, azaz a forró pontok, ahol a legszükségesebb a beavatkozás. Elterjedtek a műholdas követőrendszerek. A csúcstechnológiára leginkább a terrorizmus elleni küzdelemben, a szankcióvégrehajtásban, valamint a biztonságipar és a vagyonvédelem területén van szükség. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a területek a profitszerzés melegágyai.

Bevégeztetett?

A kriminológia eddig elért eredményei és a bűnözéskontroll eszközei között nem koherens az összefüggés. A kriminológia a kriminálpolitikát formáló erejét mindig más tudományterületek eredményeinek a bűnözés jelenségének vizsgálatára való átültetéséből nyeri.

A szakmai és a politikai felelősség viszonya

A bűnözésről és annak okairól vallott felfogások határozzák meg a bűnözéskontroll alkalmazott eszközeit. Ha a teória hitelét veszti, megkérdőjeleződik az elméleten nyugvó büntetőpolitikai gyakorlat is. A kriminálpolitika a bűnözés mennyiségi és minőségi változásaihoz, a társadalom biztonságérzetéhez igazodik, így folyamatosan változik, eszközrendszerét a társadalom civilizációs szintje befolyásolja. A szerző ebben a fejezetben elemzi a társadalompolitikában eluralkodó konzervatív (klasszikus és neoklasszikus iskola), valamint a liberális megközelítés hatását a bűnözéskontroll területén érvényesülő teóriákra. Összességében elmondható, hogy a büntető igazságszolgáltatás komplex társadalmi intézmény, amely egy sor, egymással nem feltétlenül harmóniában lévő célt szolgál. Napjaink bűnözéskezelési rendszerének feszültsége például a helyreállító büntető igazságszolgáltatási modellek és a közösségi bűnözéskezelési eszközök, valamint a klasszikus büntetőjogi megközelítés bűnözés kontrollálására szolgáló eszközei közötti tapasztalható diszkrépancia.

A XX-XXI. század fordulóján a kriminálpolitikát az alábbi jelenségek jellemezték:

- a rehabilitáció visszaszorulása, menedzserszemlélet kibontakozása;
- a populizmus térhódítása (erkölcsi megbélyegzés és megszégyenítés);
- a régi büntetéstani fogalmak újrafelfedezése.

Két ellentétes ideológia hatása érzékelhető azon a területen, hogy a büntetőpolitika a büntető igazságszolgáltatás szerepéről és a büntetés céljáról mit gondol: az egyik a jóléti elv, amely a humanitást tükrözi, a másik pedig a büntető paradigma, amely a repressziót hangsúlyozza. A kettőhöz más-más kezelőrendszer párosul.

A büntetőpolitikát és jogi környezetét három oldalról jövő elvárások alakítják. A cél az egyensúly megtalálása ezek között:

1. a tudomány a különböző területek szabályozási szükségleteire, aránytalanságaira figyel;
2. a közvélemény igényei (ezt a bűnözési félelem indukálja);
3. a büntető igazságszolgáltatás intézményrendszere felől érkező igény: a hatékony, működőképes jogi szabályozás szükséglete.

A közszféra közvetít a politika és a bűnügyi tudományok szakértelme között. Ha a tudomány ismerethiány miatt (pl. nem kifejeződött kutatási eredmények) miatt vagy meggyőzőerejének csökkenése miatt (pl. a túl gyorsan változó körülmények befolyásolását várja a politika a szakmától, illetve ha a politika nem fogadóképz) kevésbé tudja befolyásolni a közszférát, akkor a kriminálpolitika eltolódik a populizmus irányába, és ezáltal a bűnözés átpolitizálódik. Ha viszont a közszféra elfogadja a szaktudomány által kínált lehetőségeket a

bűnözés kezelésére, akkor az számára azzal az előnnyel jár, hogy ezáltal megoszlik az a felelősség is, amelyet a bűnözéskontroll hatékonyságáért visel a közvélemény előtt.

A szerző tényként rögzíti, hogy a kriminológia nem képes meghatározni a kriminálpolitika céljait, de a kriminálpolitika által meghatározott keretben a kutatások révén meg tudja határozni azokat az eszközöket, amelyekkel a célok elérhetők. Nem létezik politikailag neutrális kriminológia. A kettő kapcsolata különböző modellekkel írható le:

- együttműködő (szolgáltató) modell: a politika a kriminálpolitika kialakításánál alkalmazza a szaktudomány eredményeit; érvényesül a kutatás szabadsága, a politika választ a szakma által ajánlott büntető- és kriminálpolitikai ajánlásokból; a politikai felelősség érvényesül.
- behódoló modell: a politika a büntetőpolitikai célok meghatározását a szakmára hagyja, ezáltal összemosódik a szakmai és a politikai felelősség (pl. a jóléti államban a treatment (kezelés-) elmélet).
- kiábrándult (elutasító) modell: a kriminálpolitika elhatárolódik a szakmai javaslatoktól, önállósul a büntetőpolitika és annak eszközrendszere meghatározásában (pl. a mai neokonzervatív kriminálpolitika).

Annak, hogy napjainkban az elutasító modell érvényesül, okai a következőkben jelölhetők meg: az 1970-es évek utáni két évtizedben a kriminológia nem tudott új válaszokat adni a felgyorsult társadalmi fejlődés során tapasztalható új bűnözési jelenségekre. Ebből kifolyólag a politika önjáró lett bűnözéskontroll eszközeinek meghatározásában. Nils Christie norvég kriminológus szavaival élve a politika számára elég, ha a kriminológus csak technikus, és nem költő. Kerezi Klára megfogalmazása szerint napjainkban a kriminológia alkalmazott tudományból „alkalmazkodó” tudománnyá válik. A konzervatív büntetőpolitika ugyanis nem várja el a kriminológiától a problémák tematizálását, csak a szakpolitika megoldási mechanizmusában való közreműködést, de azt is a politikai mechanizmusok fogalmazzák meg.

II. Új kriminálpolitikai racionalitás: a bűnözési félelem

A '80-'90-es években a bűnözéstől való félelem elszakadt a tényleges bűnözési és viktimizációs adatoktól. Paradigmaváltásként értékelhető, hogy a szabályozás alapjává vált a lakosság bűnözési félelme. Ez azzal a kedvező hatással bír, hogy a büntető igazságszolgáltatásban felerősödik a sértett szerepe. Az állampolgár egyre inkább igényli az állam általi védelmet a bűnözéssel szemben. A biztonság iránti igény olyannyira megnőtt, hogy az állampolgárok ezt akár saját szabadságjogaik korlátozása árán is megkövetelik (pl. területfelügyeleti eszközök). A negyedik hatalmi ágként emlegetett média jelentős mértékben befolyásolja az emberek bűnözési félelmét. A média képes lenne a rend és a szabályok erősítésére, de a bűnözés szórakoztatóipari szempontok szerinti tálalása, háttérének és oksági láncolatának elfedése zajlik manapság. A média a bűnözés közvetítésével befolyásolja a széles néprétegeknek a büntetőpolitika megfélelőségeről alkotott véleményét. A torz, egyoldalúan az erőszakos cselekményeket a hírek középpontjába helyező ábrázolással elérheti a szigorúbb büntetőpolitika közvélemény általi támogatását.

Az ezredfordulón átfőrmálódott az ember- és társadalomkép. A hagyományos demokráciák emberképének átalakulási folyamata a következőképp szemléltethető:

1. szociáldemokrata emberkép: homo socius: a világháború után az a meggyőződés érvényesült, hogy az embert tanítani és jutalmazni kell; a létrejött jóléti állam a szociális igazságosság és egyenlőség jegyében segítő beavatkozásokat végzett.

2. liberális emberkép: homo economicus: a jóléti állam válságával és a szabadpiac térnyerésével világossá vált, hogy az önkifejezési vágy minden emberben megtalálható, de

eltérő mértékben. Az egyéni felelősség került előtérbe és az erkölcsi fegyelmezés a büntető igazságszolgáltatás intézményeibe vetett hit helyreállítása érdekében.

3. konzervatív emberkép: homo moralis: a társadalmi kötelezettségek teljesítésének kötelezettsége a fő kritérium.

A fent írt folyamatokat a szerző az Amerikai Egyesült Államok példáján keresztül szemlélteti, ahol két migrációs hullám révén kialakultak a feketék lakta városi gettók. A '80-'90-es évekre hangsúlyossá vált az egyéni felelősség, az erősebb kontroll egyes társadalmi csoportokkal kapcsolatban. Az USA-ban az 1980-as évek óta kialakult az ún. underclass, azaz a „lét alatti osztály”. Először azokat jelölte a fogalom, akiket a posztindusztriális társadalom kirekesztett a munkaerőpiacról, majd később alkalmazni kezdték mindazon szegények vonatkozásában, akik kiszorultak a középosztályi társadalomból. Az underclass tagjaival szemben elfogadottá vált a kirekesztés. Érdemtelennek tartják őket, mivel rossz értékek szerint élnek, a férfiak lusták, a nők amorálisak és immorálisak. A '90-es években az underclass kibővült a bevándorlókkal és a jóléti ellátásból élők tömegével. Ennek veszélyeit felismerve Clinton őket már társadalmon kívüli osztálynak titulálta. A középiskolából kimaradók, a nem dolgozó munkaképes korúak, a jóléti ellátásban részesülők és a női háztartásfős családok mind-mind ezt a réteget gyarapítják. Ők erősebb kontrollt igényelnek. A rossz helyzetű társadalmi csoportokat az USA már nem akarja reintegrálni. Azonban új underclassok is megjelennek. Ilyen az információs lét alatti osztály (information underclass), akik kiszorultak az információs társadalom vívmányaiból vagy a politikai lét alatti osztály (political underclass), akik a hatalommal nem rendelkeznek. Az Egyesült Államokban is a bűnelkövetők démonizálása zajlik. Kialakult a bűnelkövető-ragadozó (predator) kép – főleg fiatalok -, aki félelmet kelt, rombolja a szociális kapcsolatokat. Velük szemben teljes kirekesztés érvényesül megtagadják tőlük a társadalmi tagságot, ezáltal nő a társadalmi izoláció.

Megismerhetjük a bűncselekményekkel szembeni zéró tolerancia kialakulását is. 1982-ben jelent meg az USA-ban J. Q. Wilson és George Kelling máig hatással bíró, „Broken Windows”, azaz „Betört ablakok” című cikke, amelyben kifejtették abbéli meggyőződésüket, hogy egyetlen szabálysértés se maradjon reakció nélkül, mivel az könnyen továbbgyűrűzhet súlyosabb bűncselekmények felé. Ahol a kisebb súlyú jogellenes cselekmények, a rendzavarások megtorlatlanul maradnak, tévesen az a nézet alakulhat ki, hogy ott súlyosabb bűncselekmények is elkövethetők. A bűnelkövetéstől el lehet rettenteni, ha a hátrányok meghaladják a bűnelkövetés előnyeit. Plasztikusan úgy szemléltetik mindezt, hogy a tolatkodó koldus hatását tekintve az első betört ablak. A zéró tolerancia kifejeződésépp szorosabb felügyeletet gyakorolnak egyes társadalmi csoportokkal, főleg a rossz helyzetű városi fiatalokkal kapcsolatban.

III. Az amerikai bűnözéskontroll

Az ún. amerikai modell az ismertté vált bűnelkövetőkkel szembeni szigor, a szabadságvesztés alkalmazásának kiterjesztését és a zéró toleranciát jelenti. Az USA-ban a bűnözéskontroll kiemelt kormányzati feladattá válása a '60-as évek folyamataira vezethető vissza. Azt megelőzően ritkán volt kormányzati napirenden a bűnözés helyzete. Attól kezdve azonban a gazdasági fejlődés magával hozta a jóléti bűnözést. A '60-as évektől nemzeti bizottságok jöttek létre annak érdekében, hogy áttekintsék a büntető igazságszolgáltatás működését, valamint az erőszakos bűnözés okait.

Az egyik legjelentősebb ezek közül az 1967-ben alakult Elnöki Bűnözési Bizottság, ismertebb nevén a Katzenbach Bizottság volt, amely vizsgálta a bűnözés helyzetét, a büntető igazságszolgáltatási intézmények állapotát és működését, valamint az is feladata volt, hogy javaslatot tegyen a reformra. Elemzéseik során arra a megállapításra jutottak, hogy a bűnözés

olyan társadalmi jelenség, amit a szegénység és a társadalmi dezorganizáció indukál, erre figyelemmel leghatékonyabban társadalmi fejlesztő programokkal befolyásolható. Jelentősen eltért tehát az ajánlott kezelésmód a mai könyörtelen kontrolltól. A szabadságvesztés helyett az elkövető közösségi kezelésében bíztak arra alapozva, hogy a deviáns embert nem szabad összezárnival a többi deviánssal, mivel az csak növeli bennük a feszültséget. Csak a legveszélyesebb elkövetőket kell végrehajtandó szabadságvesztésre ítélni. Tettarányos büntetést kell alkalmazni. Az enyhébb súlyú cselekményt elkövetők kontrolljára elegendő a félutas házak, a közösségi felügyeleti formák alkalmazása, valamint munkaalkalmat kell teremteni számukra. A bizottság működése első jele volt annak, hogy a szövetségi kormányzat felismerte a felelősségét az államok bűnözési problémájának megoldásában. A bizottság azt is javasolta, hogy végezzék el a sértettek vizsgálatát. Ez 1973-tól aztán rendszeressé is vált. Eredményként könyvelhető el, hogy az amerikai büntető igazságszolgáltatást rendszerként kezdték értelmezni. Kevés figyelmet kaptak azonban az állampolgárok bűnözéskezeléssel kapcsolatos elvárásai, a kábítószer-problematika, illetve a büntető igazságszolgáltatás tevékenységét támogató aktorok (család, civil szervezetek, egyház, üzleti szféra) szerepe a bűnözés csökkentésében. Mivel nézetük szerint a bűnözés csak a társadalmi közreható okok (szegénység, gazdasági egyenlőtlenségek, faji diszkrimináció) megváltoztatásával csökkenthető, így a megoldás a gettók felszámolása, az oktatás megerősítése és a munkahelyteremtés lehet, amely révén minden amerikai lehetőséget kap arra, hogy képes legyen a felelősségvállalásra. Javasolataiknak pont az ellenkezője érvényesült. Az 1980-as években mérsékeltek a jóléti kiadásokat, a rehabilitáció (treatment) helyett punitív bűnözéskezelés érvényesült, mivel a gyakorlat azt mutatta, hogy nem jó a határozatlan tartamú büntetés, mivel az a hatalommal való visszaélés lehetőségét rejtje magában. A kezelésnek nem volt kimutatható hatása a bűnelkövetők magatartására, nőtt a bűnözés.

A fellángoló faji lázadások hatására 1967-ben létrejött az ún. Kerner Bizottság is. Az USA két társadalom létrejötté felé haladt: a fekete és fehér társadalom elkülönülése felé. Ennek oka a fehér rasszizmus és a jövedelmi különbségek. Az újraelosztás rendszerét meg kellett változtatni. A rehabilitáció kiment a divatból. Ennek a folyamatnak adott hangot 1974-ben Robert Martinson: Nothing works (Semmi sem működik) című cikkében. A rehabilitációban semmi sem működött, nőtt a visszaesés. A szerző négy évvel később revideálta nézeteit, és elismerte a rehabilitációs módszerek között a pártfogás bűnisméltést csökkentő szerepét. A rehabilitációs elv összeomlásával a megérdemelt büntetés, a tettarányos megtorlás elve került ismét előtérbe. Az 1970-es évektől a bűnözéskezelésben a konzervatív megközelítés nyert teret. Kidolgozták a büntetéskiszabási irányelveket. Meghatározták a szabadságelvonás és a szabadon hagyás küszöbét. Először 1978-ban Minnesotában, majd 1984-től szövetségi szinten is megjelentek a kötelezően kidolgozandó irányelvek.

Az átlagember a büntetés szigorúságának megítélésénél nemcsak a bűncselekmény súlyát értékeli, hanem az elkövető körülményeit, a sértett személyes jellemzőit és a bűncselekmény következményeit is. Az 1970-es évek második felétől világszerte megjelent a szigorúbb büntetések iránti igény. Az 1980-as években és az 1990-es évek elején az elrettentés és a semlegesítés trendje érvényesült. Nem a megsértett jogrend proporcionális büntetéssel való helyreállítása lett a cél, hanem az elkövető közömbösítése és semlegesítése. 1993-ban elsőként Washington államban megjelentek az ún. 3. rovás törvények („Three stripes and you're out”). Ez azt jelenti, hogy aki a harmadik erőszakos bűncselekményt követte el, azt szabadságvesztésre kell ítélni, és ki kell zárni a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségéből is. Washington Állam rendelkezése szövetségi szinten is törvény lett, sőt kiterjesztették alkalmazási körét a harmadik, droggal kapcsolatos, illetve vagyon elleni bűncselekményre is. Néhány esetben az első, illetve a második súlyos bűncselekmény elkövetését is életfogytig

tartó szabadságvesztéssel büntetik. Ennek hatására jelentős mértékben megnőtt a börtönnépesség és az eljárások időtartama is. Korábban gyakran kötöttek vádalkut, ezen rendelkezés hatására azonban elmaradt a bűnösség beismerése, inkább a tárgyalást választották a vádlottak. Mindez nagy költséggel járt, és hosszú szabadságvesztések kiszabásához vezetett kevésbé súlyos bűncselekmények esetén is. Mindez magával vonta a bírói mérlegelési jog megszűnését és a diszproporcionalitást, azaz a büntetés tetterányosságának mellőzését. A súlyos bűncselekmények körébe olyan bűncselekményeket soroltak, amelyeket alacsonyabb társadalmi státuszúak, főleg kisebbségek követnek el. Az Amerikai Kriminológiai Társaság reakcióként a szabadságelvonással nem járó szankciókat kezdte el propagálni, valamint a hatékonyabb megelőzés szükségességét. Belátták, hogy szükség van a fiatalok bűnözés átértékelésére. Ennek háttérében az a római kor óta érvényes szentencia húzódik meg, miszerint amit a társadalom tesz a gyerekekkel szemben, azt fogják tenni a gyerekek is a társadalommal. A fiatalok váltak tehát a bűnözéskezelés fő célpontjaivá. A börtönnépesség nőtt, a szabadulók kétharmada három éven belül visszakerült a börtönbe. 1991 óta az USA-ban 20%-kal csökkent az erőszakos bűnözés, a börtönnépesség mégis 5%-os növekedést produkált. Több, mint kétmillió ember volt börtönben, akiknek kb. a fele fekete bőrű. J. Q. Wilson az erőszakos bűnözés csökkenésének okaként a börtönnépesség növelését jelölte meg. Ha a bűnözés nő, több börtönt kell építeni, és ha a bűnözés csökken, az annak tudható be, hogy több börtönt építettek. A börtönipar az USA-ban gondolkodási formává vált. Jelszó lett, hogy még több börtön kell a bűnözés további csökkenéséhez.

IV. Falak nélküli börtön: a szabadságelvonással nem járó szankciók az USA-ban

Hangot kapott az USA-ban a büntetési tartalmak valóságának követelése („truth in sentencing”): általában a szabadságvesztés 85%-ának kitöltése után van csak mód a feltételes szabadságra, amelynek célja a határozatlan tartamú büntetések méltánytalanságát enyhíteni. A pártfogó felügyeletet elkezdtek alkalmazni a szabadságvesztés szabadságvesztés kiegészítéseként, mivel belátták, hogy a szabadságvesztés nem minden esetben az egyetlen lehetséges jó megoldás. Az 1990-es évek közepén az alternatív szankciók és a végrehajtásukat biztosító pártfogó szolgálat felé fordultak a bűnözéskezelés alakítói. A feltételes szabadságra bocsátottakat kötelezően pártfogó felügyelet alá vonták sok tagállamban. Mivel a börtönnépesség nőtt, így a pártfogó felügyelet alatt állók száma is emelkedett. Elmondható, hogy a „szabadon lévő” elítéltek száma magasabb, mint a börtönben lévők.

A közösségi büntetések három csoportja alakult ki:

1. a pártfogó felügyelet;
2. az intenzív pártfogó felügyelet és
3. egyéb szankciók.

Lássuk ezeket részletesebben!

1. A pártfogó felügyelethez általános, büntető (korlátozó) és kezelő magatartási szabályok kapcsolódhatnak. Általános szabály a pártfogóval való kapcsolattartás kötelezettsége. Korlátozó szabályt előíró pártfogó felügyelet esetén magatartási szabály lehet például: pénzbírság, közérdekű munka, sértett jóvátétele, házi őrizet, drogfogyasztás ellenőrzése. Kezelő jellegűnek pedig a meghatározott programokon (pl. szenvedélybetegséget kezelő programban való) részvétel mondható. Ez nem „falak nélküli börtön”, hanem feltételek között megvalósuló szabadság.

2. Intenzív pártfogó felügyelet: közösségi alapú szankció szoros felügyelet alatt pl. házi őrizet, köz javára pártfogó felügyelői díj fizetése. ez erősebb ellenőrzést valósít meg.
3. Egyéb szankciók: ún. közbülső szankciók általában intenzív pártfogó felügyelettel összhangban. Ilyen pl. a hatvan napos rövid tartamú elzárás (short-sharp-shock), a csizmatábor (boot camp). Elrendelhető helyreállító igazságszolgáltatási programokban (pl. mediáción) való kötelező részvétel is.

Új szempontként jelent meg a pártfogó felügyeletben a „törött ablakok elve”: revitalizálni a pártfogó szolgálatokat és a büntető igazságszolgáltatás fontos elemévé tenni őket. Ennek hatására az igazságszolgáltatás legfontosabb közösségi alapú szankciója a pártfogó felügyelet lett. A közösségi alapú szankció-végrehajtás pedig azt jelenti, hogy a bűnelkövetés problémáját a közösségben próbálják meg kezelni. Ehhez elengedhetetlen a közösség megerősítése. Felvetődik azonban a kérdés, hogy gyakorolható-e az állami hatalom az állami kereteken túl. A pártfogó szolgálatok ugyanis az állami büntetőkontroll „meghosszabbított karjaiként” összegabalyodnak a zéró tolerancia elvét követő helyi kontrollszervezetekkel. Szélesebb körű feladat a pártfogó szolgálat számára a közbiztonság fejlesztésében való közreműködés, mint a hagyományos elkövetőcentrikus pártfogás. A mai USA-beli, zéró toleranciára épülő bűnözéskontroll mellett nem beszélhetünk közösségi szankciókról, hanem e programok csak „végrehajtási helyként” kezelik a közösséget, a „falak nélküli börtön” gyakorlatát valósítják meg. 1996-ban megjelent a piaci alapon működő pártfogás gondolata. Ez azonban a közösségi büntetések teljes halálát jelentené. Gondot jelentene az is, hogy az anyagi forrásokkal nem rendelkező elítélteket kizárná a jog által biztosított kedvezményekből. Ugyanis ha a biztonsági cégek megjelennek a bűnözéskontroll területén, azaz a biztonság privatizálódik, védelem nélkül maradnak azok, akik a szolgáltatást nem képesek megvásárolni. Azonban új rehabilitációs megközelítés jelei is megjelentek:

- 1) drug-court: kezelés a kisebb súlyú, droggal kapcsolatos cselekmények elkövetőinél;
- 2) börtönprivatizáció: a magánbörtön fenntartója szerződéses kötelezettséget vállal arra, hogy teljesítménymutatókat dolgoz ki az elítéltek rehabilitációjával kapcsolatosan.
- 3) helyreállító igazságszolgáltatás: célja az elkövető és a sértett közötti konfliktus rehabilitációja és rendezése.

V. Pártfogás és menedzsmentszemlélet: közösségi büntetések az Egyesült Királyságban

A menedzsmentforradalom hatásait tekintve minimum olyan fontos, mint az ipari forradalom volt. A menedzsmentszemlélet megjelent a közszolgáltatások terén is. Az angol pártfogó szolgálat az 1970-es évektől az 1990-es évekre az egyedi elkövetőt esetileg segítő szervezetből a szabadságkorlátozásokat végrehajtó, a közösség védelme érdekében a büntető kontrollt gyakorló szervezet lett. A közösségi szankciókat kezdetben a szabadságvesztés alternatívájaként fogták fel, majd önálló szankciókká váltak. Ebből kifolyólag erősödött a pártfogó felügyelet büntetési jellege. Az 1970-es évek második felében kipróbálták az alábbi közösségi szankcióformákat: a közérdekű munkát, a nappali foglalkoztatót, valamint az intenzív pártfogó felügyeletet. 1982-ben a pártfogó szolgálat feladatává vált a közérdekű munka, a pártfogó felügyelethez és a felügyeleti intézkedésekhez kapcsolt magatartási szabályok végrehajtása. 1984-ben a Home Office a területi pártfogó szolgálatokat a felügyelet intenzív alkalmazására hívta fel. 1991-ben a Büntető Igazságszolgáltatási Törvény (CJA) az alábbi prioritásokat jelölte meg: megérdemelt büntetés elve, hosszú tartamú büntetés a súlyos bűncselekményeknél, illetve közösségi szankciók a kisebb súlyú bűncselekményeknél. Ebből kitűnik, hogy a közösségi büntetések önálló jogon alkalmazható szankciókká váltak. A célok sorrendben a következők:

- 1) a közösség védelme,
- 2) a bűnözés csökkentése,
- 3) rehabilitáció.

Büntetőbb jellegű lett a pártfogás gyakorlata. 1997-től a szankciók célja a közösség védelmének biztosítása. Az ún. „2. rovas szabálya” kötelezően életfogytig tartó szabadságvesztést ír elő azzal a 18. életévét betöltött elkövetővel szemben, aki másodszor követ el súlyos bűncselekményt az Egyesült Királyság területén.

1989-től kezdve megindult a pártfogók szankció-végrehajtási irányelveinek, a szakmai sztenderdeknek a kidolgozása. Az igazságügyi kormányzat csak végrehajtó szervezetként tekint a pártfogó szolgálatokra, melyek feladata a közösségi büntetések eredményes végrehajtásával e szankciók hitelesítése a bírák és a közvélemény előtt. A közösségi büntetések csak akkor lehetnek a szabadságvesztés alternatívái, ha a közösség elégedett velük. Az Egyesült Királyságban alkalmazott közösségi büntetések az alábbiak: pártfogó felügyelet, felügyeleti intézkedés, közérdekű munka, kombinált szankció (pártfogó felügyelet + közérdekű munka), drogkezelés, drogfogyasztás ellenőrzése, rendőrségi foglalkoztató programokban való részvétel, házi őrizet elektronikus ellenőrzéssel. Egységesítették a pártfogói tevékenység tartalmi elemeit is. A pártfogó szolgálatok a büntetés-végrehajtási rendszer fogalma alá sorolódtak. 2004 óta létezik a Nemzeti Bűnelkövető-kezelő Szolgálat, amely a pártfogóképzésben is fontos szerepet játszik. A pártfogó szolgálat a Home Office irányítása alá került. A szervezeti átalakítás az „Új koreográfia” címet viselő stratégiai anyag alapján készült. Az új koreográfiához új táncpartnert is találtak, mégpedig a sértett személyében. A sértettek már 1990 óta szerephez jutottak a rendszerben. 2000 óta a pártfogók feladata lett a sértettek tájékoztatásán túl meghallgatásuk, illetve értesítésük a feltételes szabadságra bocsátási eljárásról és a szabadulás várható időpontjáról erőszakos és szexuális bűncselekmények esetén. A feltételes szabadságra bocsátás idején alkalmazott korlátozások meghatározásánál értékelik az áldozatok szempontjait is. 2005-től közösségi szankció néven önálló büntetési nemként szabályozzák a korábban önálló néven szabályozott alternatív szankciókat. Ennek keretében alkalmazható pl. közérdekű munka, felfüggesztett szabadságvesztés és magatartási szabályok, időleges szabadságelvonás, rövid tartamú szabadságvesztés, kisebb súlyú bűncselekményeknél a közbiztonság érdekében alkalmazott szabadságvesztés és 12 hónapnál hosszabb szabadságvesztés.

Végbement tehát az Egyesült Királyságban a pártfogás rendszerének szervezeti átalakítása, a szakmai sztenderdek, illetve az új képzési rendszer kialakítása. 1992 óta az új büntetőpolitika a bűnözéskontroll „amerikanizálódását” tükrözi. Véget ért a büntető beavatkozás csökkentését célzó időszak, megjelent a kockázatértékelés, valamint nőtt a sértett szerepe a populista büntetési megközelítésben. A zéró tolerancia felé való elmozdulást tükrözi a fiatalkorúaknál alkalmazott „No more excuses”, azaz „Nincs több kifogás!” szlogen is, amely a 10. életévtől az antiszociális magatartás tilalmát fejezi ki. Nőtt tehát a közösségi szankciók büntető jellege, és végrehajtásuk piaci alapokra helyeződött. „Igazságszolgáltatási vállalkozásról” kezdtek el beszélni. Míg az Amerikai Egyesült Államokban a „büntető elkülönülés” stratégiája, addig az Egyesült Királyságban a „megelőzésben történő együttműködés” érvényesül. Azonos vonás azonban, hogy erősödött a közösségi kontroll.

VI. Az „ígéret földje”: Európa

Napjainkban a biztonság slágertéma lett Európában. A büntetőpolitika a közbiztonság és a megfelelő biztonságérzet kialakításának eszközévé vált. Nyugat-Európában egyszerre vannak jelen a helyreállító igazságszolgáltatás elemei és az ún. rendpárti politikai törekvések. Az

elmúlt ötven év kriminálpolitikai változásait a politikai klíma változása, a jobboldal előretörése okozta. A baloldal, a szociáldemokrata pártok reakciója az, hogy sok társadalmi kérdésben konzervatív álláspontra helyezkednek. Gyengült a társadalmi szolidaritás eszméje, az egyéni felelősség került előtérbe. Az állami beavatkozás egyszerre szélesedik és csökken. Ennek alapján az állam egyre több társadalmi szituációt és egyéni magatartást kíván a jog erejével szabályozni. Ezzel párhuzamosan sok állami funkciót privatizálnak. A bűnözéskontroll már nem állami monopólium, hanem az a feladat megoszlik az állam, az állampolgárok, az üzleti szféra és a nonprofit szervezetek között. Az állam tehát az életviszonyok rendezésének sok területéről kivonult, ami kihat a bűnözés alakulására is.

A bűnözéskontroll is európai értékeket tükröz, amelyek a felvilágosodás értékei, nevezetesen: empíriát, racionalitást és emberi jogokat. Az Európa Tanács is megfogalmazta ajánlásaiban a modern és emberséges büntetőpolitika kívánalmát: a szabadságvesztés alkalmazásának csökkentését, több közösségi szankciót, a dekriminalizációt, az elterelést, mediációt és az áldozatok kártalanítását. A szankciók végrehajtásában jelentős szerephez juthat a közösség. Sajnos napjainkban azonban a társadalmi szféra sok területén a társadalmi kirekesztés tapasztalható. Ilyen például az oktatás, a foglalkoztatás, az egészségügy, de ugyanúgy kirekesztés tapasztalható az alapszolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint a társadalmi részvétel területén. Okaiban globális, hatásaiban azonban lokális probléma. A társadalmi kirekesztésnek leginkább a szegények, a börtönből szabadulók, a hajléktalanok, drogfüggők és mentális betegek kitétek. Mindezen jelenségekkel szemben Európában a humanista tradíciók hatására az az attitűd alakult ki, hogy elutasítják a kiugró társadalmi egyenlőtlenségeket, és támogatni igyekeznek a társadalom veszteseit.

A bűnözéskezelés új rendszere van kialakulóban: a kettős nyomtávú (bifurkációs) büntetőpolitika. Eltérő célok és eszközök fogalmazódnak meg a különböző társadalmi veszélyességű bűncselekményekre. Az Amszterdami Szerződés szerint az Unió a szabadság, biztonság és igazságosság területe. Ebből adódóan az Európai Unió büntetőpolitikájának célja az emberi jogok és alapvető szabadságok érvényre juttatása, valamint a magas szintű biztonság garantálása. A büntetőpolitika megfogalmazása eltér az EU és a tagállamok szintjén. A szellemi tartalom azonban ugyanaz: a jogállamot sértő cselekmények üldözése csak jogállami eszközökkel lehetséges.

Az európai biztonság problémái

1. A bűnözés európai trendje

Európában a '80-as évek közepe óta stagnál a bűnözés. A viktimizációs veszélyeztetettség húsz éve a legalacsonyabb, ennek ellenére a közvélemény 2/3-a mégis úgy gondolja, hogy nő a bűnözés. Növekedés csak a szexuális, valamint a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények, illetve a testi sértés területén tapasztalható. Nyugat-Európában a vagyon elleni bűncselekmények 1991-1993 között érték el a csúcst, azóta folyamatosan csökken a számuk. Kelet-Európában a '90-es évek elején végbement rendszerváltozások idején a bűnözés volumene több, mint kétszeresére nőtt. Főleg az utcai bűnözés emelkedett. A 2000-res évektől a bűnözés magas szinten stabilizálódik, ami 3-4-szerese a húsz évvel ezelőttinek. Az erőszakos bűnözés Nyugat-Európában ma is növekszik. Ennek okaként jelöli meg a szerző a migrációt, a családon belüli erőszakot, valamint a drogfogyasztás növekedését. Ezzel szemben Kelet-Európában a '90-es évek elején nőtt, azóta viszont stagnál az erőszakos bűnözés, mivel erősödik a kiegyensúlyozottság.

2. Áldozattá válás

A bűnözés helyzetének egzakt, tényszerű bemutatása szinte lehetetlen a magas látencia miatt. A feljelentési hajlandóság jelentős befolyást gyakorol a hivatalos kriminálstatisztikára. A bűnözés és a sértetté válás egyenlőtlenségei tükrözik egyes területek gazdasági fejlettségét. A tapasztalatok szerint a viktimizációs veszélyeztetettség minden bűncselekmény-kategóriában magasabb a férfiaknál. Az erőszakos bűncselekményeknek főleg a fiatal, 16-24 év közötti férfiak esnek áldozatául. Az etnikai kisebbségek veszélyeztetettsége is nagyobb az átlagnál. Magyarországon a városokban 25-30%-kal valószínűbb a sértetté válás. A népesség fele él városokban, azonban az ismertté vált bűncselekmények 3/4-ét követik el városokban.

A biztonság hiánya komplex pszichológiai probléma. Egymást erősítő lelki folyamatok a magány, az egészség iránti aggodalom, a létbizonytalanság, valamint a bűnözéstől való félelem. A biztonságérzetet befolyásolják a gazdasági, szociális és politikai élet rizikófaktorai is. A bűnözéstől való félelem az embereknek a globalizálódó világhoz való viszonyát is jelzi. Lassan, de biztosan csökken az EU-országok polgárainak biztonságérzete. A sértetté válási félelem összefügg nemmel, életkorral, jövedelemmel és településtípussal. Ahol a GDP magas, ott az ismertté vált bűncselekmények száma is magas. Azonban az ismertté vált elkövetők az ország szociálisan és gazdaságilag elmaradottabb térségeiben koncentrálnak. A hátrányos helyzet nem önmagában bűnkeltő, de jobban hajlamosít a bűnelkövetésre. Kelet-Közép-Európában a rendszerváltással járó előnyökért súlyos emberi és társadalmi árat kell fizetni. Az új morális rend, a piacgazdaság és a politikai szabadságjogok iránti vágy illúzióknak bizonyult. Magasabb árat fizettek az átalakulásért a gyermekes családok, az idősek, a képzetlen személyek és a munkanélküliek. Őket nevezhetjük az átalakulás veszteseinek. Ők azon túl, hogy elvesztették a jóléti ellátások nagy részét, nem képesek részesülni a kapitalista rendszer előnyeiből sem. A kelet-európai régióban tartósan jelen van a társadalmi megosztottság és a dezorganizáció, befogadóból kirekesztővé vált a társadalom. Egyidejűleg van jelen a „globális befogadás” és a „lokális kirekesztés”. Mindezen jelenségek a biztonságvesztést tükrözik.

Európában a migráció az a jelenség, amely konfrontálja a központot a perifériákról érkező hatásokkal. A II. világháború óta az 1990-es években volt a legnagyobb a vándorlás. A migráció nem lineáris (azaz nem az óhaza végleges elhagyásáról van szó), hanem cirkuláris. A bevándorlás oka, az elszegényedés sajnos nem csökken, azonban a befogadási kapacitás és készség igen. Így nő az illegális migráció és az embercsempészet, amely a nemzetközi szervezett bűnözés része. A tapasztalatok szerint a kriminalitási gyakoriság nagyobb a migránsok körében. Az etnikai kisebbségek szociális és gazdasági integrációjának hiánya is bűnelkövető és más antiszociális magatartáshoz vezethet. Nő a drogprobléma is, de egyúttal nőnek a büntetési tételek is.

Büntetőjogi szankciók alkalmazása Európában

1. Büntetéskiszabás

Az Európai Unióban az ún. kétnyomú (kettős nyomtávú) büntetőpolitika érvényesül. A kisebb súlyú bűncselekmények esetén diverziós megoldásokat alkalmaznak, illetve a büntető igazságszolgáltatás rendszerén belül a szabadságvesztés kiváltására alternatív szankciókat. 1990 és 1996 között csökkent annak valószínűsége, hogy a terhelt ellen indult eljárás bírósági ítélettel fejeződik be a bűncselekmény-kategóriák többségében. Európában négy fő szankció létezik: pénzbüntetés, szabadságelvonással nem járó szankciók, felfüggesztett szabadságvesztés, illetve végrehajtandó szabadságvesztés. Nyugat-Európában a leggyakoribba pénzbüntetés. Közép-Kelet-, Délkelet-Európában és a Baltikumra viszont a felfüggesztett szabadságvesztés jellemző, az tölti ki az egyéb alternatív szankciók helyét.

Ha a szankciórendszerben nem kellően fejlettek az alternatív szankciók, az közvetve erősítheti a szabadságvesztés alkalmazási gyakoriságát. Csak a szabadságvesztés tölti be a megtorlási célt, a közösségi büntetéseket a bírák, a politikusok és a közvélemény is rehabilitáló,

reszocializáló jellegűnek tartja. A döntő tényező az, hogy a társadalom kirekesztésre vagy befogadásra hajlamos. Az elmúlt két évtized a közérdekű munka sikerét hozta Európában. Ennek oka flexibilitásában rejlik, ugyanis lehet a mediáció elem, fő- vagy mellékbüntetés, kiegészítő elem pártfogó felügyeletnél, felfüggesztett szabadságvesztésnél, illetve átváltoztatási lehetőség. Közép-Európában azonban a közérdekű munka célja nem egyértelmű a közvélemény és sokszor a jogalkalmazó számára sem, tévesen a javító-nevelő munkával azonosítják. A kis és közepes súlyú bűncselekmények kezelésére nincs megfelelő szankciókészlet. A közvélemény punitív, az emberek többsége túl enyhének tartja a bíróságok büntetéskiszabási gyakorlatát. Főleg a legrosszabbul informáltak vélik így. Azonban a rehabilitációs elemet is igénylik a szankcióban. Az elmúlt tíz évben nőtt az alternatív szankciók jogi szabályozottsága. Ennek két szélső példája az elektronikus felügyelet, illetve a Dániában alkalmazott, fiatalok bűnelkövetőkkel kötött szankciós szerződések. Pártfogó szolgálat minden fejlett európai országban működik.

2. A börtönnépeség

Tényként rögzíthető, hogy a szabadságelvonás kevésbé hatékony a bűnisméltés megelőzésében. Douglas Hurd volt angol belügyminiszter megfogalmazása szerint „a börtön arra jó, hogy rossz embereket drága pénzen még rosszabbá tegyünk”. Kelet- és Délkelet-Európában nagyobb arányban alkalmazzák a szabadságvesztést, legkevésbé Skandináviában jellemző. Európában átlagosan öt hónapot töltenek börtönben a fogvatartottak. Kelet-Európában a '90-es évek elején csökkent a fogvatartottak száma, a '90-es évek közepétől azonban nő, újra a '80-as évek közepét idézi a bebörtönzési gyakoriság. A kisebbségi csoportok felülreprezentáltak a büntető igazságszolgáltatás minden szakaszában. Az európai börtönnépeség növekedésében jelentősen közrehat a drogprobléma megoldatlansága. A börtönnépeség növekedése azonban Európában sokkal kevésbé gyors, mint az USA-ban. A börtönnépeség csökkentését is szolgáló szabadságelvonással nem járó szankciók csak akkor csökkentik a börtönnépeséget, ha egy átfogóbb büntetőpolitika keretei közé illeszkednek. Ehhez azonban a törvényhozásnak világos kereteket kell teremtenie, a bírakat meg kell győzni ezek hasznosságáról, és a közvéleménnyel is el kell fogadtatni őket. Alkalmazásuk legfőbb célja az elkövető reintegrációja.

A szabadságvesztés a legdrágább büntetési forma. A társadalom nem fordíthat nagyobb összeget a bűnelkövetők kezelésére, mint amit az általuk elkövetett jogsértés súlya indokol. A közösségekben alkalmazott kontroll hatékonyabb megoldás lehet a bűnisméltés megelőzéséhez. A szerző szerint a következő évtizedben az európai kriminálpolitikát a migráció, a drogprobléma és a terrorizmus sikeres vagy sikertelen kezelése fogja meghatározni. Európában az USA-tól eltérően nem nagyon érvényesül a zéró tolerancia elve, azonban a helyreállító igazságszolgáltatás egyre inkább terjed. A bűnözéskontroll önálló európai, azaz „első világbeli” megközelítése van kialakulóban. Ha ez a három kulcsprobléma sikeresen kezelhető, akkor az alternatív szankciók végrehajtását Európában a helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek széleskörű alkalmazása fogja jellemezni. Ha azonban ez a három probléma nem kezelhető, akkor nagy valószínűséggel nőni fog a szabadságvesztés, valamint a kontrollra építő alternatív szankciók alkalmazása, illetve erősödni fog a zéró tolerancia. Bízni kell azonban az európai demokrácia tradicionális értékeiben.

VII. Alternatív szankciók: rehabilitáció, megérdemelt büntetés, bűnözéscsökkentés?

A szankcióalkalmazás célja mindenképp a hatáskiváltás. Azt azonban el kell dönteni, hogy milyen hatást és mitől várunk, illetve hogyan mérjük azt. A bűnözéskontroll is többféle célt képviselhet: megtorlás, semlegesítés, elrettentés. Kérdésként tehető fel, hogyan és miért büntetünk. A büntetés társadalmi funkciója történetileg a következőképp változott:

- a felvilágosodásban az utilitarizmus, azaz a haszonelvűség érvényesült;
- a klasszikus büntetőjogi iskolánál a büntetés célja az elrettentés lett tetterányos büntetés alkalmazása révén;
- Szabó András szerint a büntetés célja a megsértett szabály újbóli megerősítése.

Bibó István szerint a büntetési rendszer megtorló jellege csak ott és annyiban csökkenthető, ahol és amennyire a társadalom megtorlásra való készsége csökkent. A posztmodern társadalomra az értékek és kultúrák pluralitása és ütközése jellemző. A büntetés, az államhatalom reakciója ebből adódóan többféleképp is értelmezhető. A szankciók igazságos vagy igazságtalan voltát sem mindig egységesen ítéli meg a jogalkotó, a jogalkalmazó, illetve az állampolgár. Minél nagyobb a feszültség a társadalom biztonságérzete és az igazságszolgáltatás teljesítőképessége között, annál inkább igényelnek az állampolgárok represszív kriminálpolitikát. Azt azonban nem téveszthetjük szem elől, hogy a kriminális szankciók reintegráló, de stigmatizáló, megszégyenítő és kirekesztő módon is alkalmazhatók. A reintegráló módon történő alkalmazás csökkenti, ezzel szemben a stigmatizáló alkalmazás növeli a visszaesést.

A büntetés metamorfózisában a legfőbb változást a XVIII-XIX. század fordulóján a testi büntetések az intézményi büntetések alkalmazása hozott. A XX. század közepén megjelent a közösségi szankció-végrehajtás, valamint a közösségi gondozás. Ez a börtönben koncentrálódó kontroll társadalomban való szétterülését jelzi. A dekarcerizáció, azaz az intézményleépítés az állam érdeke is, mivel költségcsökkentő. A XX. század közepén az intézményi büntetésektől a bírói büntetési rendszerek felé történt elmozdulás. A büntetés szerepe csökken a társadalmi kontroll eszközei között. Az egyéneket tárgyáá visszaminősítve, egységes büntetési feltételeket kialakítva nő a büntetés szimbolikus funkciója. Az intézményi büntetések célja az elkövető megreformálása a fegyelmezés révén. Ma mindkét irány tapasztalható. A büntető igazságszolgáltatási kontroll szétterülése jelentős a közösségi büntetések körében.

Kerezsi Klára szerint a közösségi büntetések mai változásai a kontroll társadalmi kiterjesztéseként értelmezhetők. A büntető igazságszolgáltatás fegyelmező kontrollját a pártfogó szolgálat képes szétteríteni. El kell gondolkodni azon, hogy a büntetés interperszonális vagy hatalmi viszonyként értelmezve hatékonyabb-e. A pártfogásban is jelentős változások mentek végbe:

- 1.) Az elkövető helyett a sértettet és a közösséget definiálják kliensként.
- 2.) Az antiszociális magatartással szemben zéró toleranciát tanúsítanak.
- 3.) Megváltozott a bűnözéskontroll filozófiája.
- 4.) A kormányzatok a pártfogó szolgálatot egyre szorosabban kötik a büntető igazságszolgáltatás szférájához.

A posztmodern társadalomban a közösség fogalma szorosabb kapcsolatba került a büntető igazságszolgáltatással. A korábbi évtizedekben ez elképzelhetetlen volt. A közösségi büntetések és a helyreállító igazságszolgáltatás is azt tükrözi, hogy a felelősségre vonás rendszerébe új szereplőket kell bevonni.

A közösség fogalma többféleképp értelmezhető. Tönnies szerint a közösség eleven organizmus, míg a társadalom mechanikus összesség, mesterséges képződmény. A közösséget társadalmi kohézió jellemzi, amelynek alapja a helyi jelleg és a közösségi érzés. Egyszerre kell figyelembe vennünk a globalizáció és a lokalizáció ikerfolyamatait. Etzioni szerint az egyén és a társadalom viszonyában folyamatosan hat két erő: a közösség centripetális és az

egyéni autonómia centrifugális ereje. Ez megjelenik a szabálykövetés és az autonómia, a jogok és kötelezettségek között tapasztalható feszültségben is. A bűnözés értelmezhető közösségi problémaként. Okaként jelölhetők meg a közösség informális kontrollmechanizmusainak működési hiányosságai. Felmerül tehát a kérdés, hogy a bűnözés csökkentése érdekében elegendő lenne-e a közösség megerősítése. Gondot okoz azonban, hogy a közösségi normák is lehetnek jogsértőek (ld. futballhuliganizmus). Az alternatív szankciók végrehajtásához szükség van a lokalitásra, a valahová tartozásra. Az 1980-90-es években a biztonságot garantáló állammal szembeni bizalomvesztés volt tapasztalható. A jóléti állam reziduális jóléti állammá redukálódott. Emiatt az emberek igyekeznek visszavenni az államtól a személyes biztonságukról való gondoskodás feladatát. Osborn és Gaebler az állam megváltozott szerepét a csónakpéldával szemlélteti, megfogalmazásuk szerint az állam a korábbi „evezős” pozícióból átült a „kormányosi” helyre. A közösség köztes terület az egyén és a távoli kormányzat között, amely összekombinálhatóvá teszi az egyéni felelősség konzervatív felfogását azzal a liberális felfogással, amely hisz abban, hogy az egyéni problémák közösségi megközelítéssel és civil megoldásokkal kezelhetők. Az igazságszolgáltatás feladatainak ellátásában egyre nagyobb mértékben támaszkodik a közösségre. A közösségi szankciók tartalmát az adott közösség állapota, kulturális sajátosságai befolyásolják. Míg a retorika szintjén a globális befogadás, addig helyi szinten a lokális kirekesztés érvényesül. Cél azonban a társadalmi reintegráció megvalósítása. A pártfogó szolgálat lehet az a szervezet, amely segít kapcsolatot teremteni az igazságszolgáltatási rendszer hagyományos és modern eszközei között.

Alternatív szankciók és közösségi büntetések: új köntösben régi tartalom?

Több, mint száz éve jelentek meg az alternatív szankciók a rövid tartamú szabadságvesztés kiváltására először a fiataloknál. Az alternativitás három aspektusból is értelmezhető:

- 1) megelőzni az ügy bíróság elé vitelét;
- 2) a szabadságelvonás konkrét kiváltása;
- 3) a szabadságvesztés káros hatásainak kiküszöbölése.

Az alternatív szankció kifejezés a büntetőpolitikában e szankciók börtönnépeség-csökkentő hatására utal. A közösségi szankció kifejezés pedig azt takarja, hogy a büntetőpolitika alakítója a szankció végrehajtása során a közösségi funkciókra épít. Az alternatív szankcióknak három hulláma volt a büntető igazságszolgáltatás területén:

- 1) A XIX-XX. század fordulóján a fiatalok igazságszolgáltatásában megjelent a patronázs és a javító eszme, valamint a pártfogó felügyelet és a pénzbüntetés a szabadságvesztés kiváltására.
- 2) Az 1970-es években elterjedt a felfüggesztett szabadságvesztés és a közérdekű munka. Azokban az országokban, ahol a büntetés fő célja a generális prevenció, jellemzővé váltak a kiszabott szabadságvesztést helyettesítő megoldások, a szabadságvesztés felfüggesztése. Ahol a megtorlás és a speciális prevenció a cél, ott érvényesülnek a közösségi alapú alternatív szankciók. Ebben a korszakban azonban még célként jelent meg a rehabilitáció és a büntető útról való eltereléssel a költségek csökkentése. Ekkortól terjedt el az alternatív/közbenső/közösségi szankciók elnevezés.
- 3) Az 1980-90-es években több felügyeleti és kontrolllelemet tartalmazó szankcióformák jelentek meg: házi őrizet akár elektronikus felügyelettel kombinálva is. Elterjedt továbbá a menedzsmentszemlélet, azaz célként jelent meg, hogy a szankció hatékony legyen. Költségcsökkentési célból pedig jellemzővé váltak az elterelési formák, például a helyreállító

igazságszolgáltatás eszközei, amelyek az eljárás konstruktív befejezését is szolgálják. Az arányos és megérdemelt büntetés elve uralkodott akkoriban. Az erősödő kontroll igényét kielégítve a szabadságelvonással nem járó szankciók különböző formáit együtt is alkalmazták (pl. a pártfogó felügyeletet és a közérdekű munkát vegyítő „kombinált szankció”. Az 1990-es években megjelentek az ún. „okos büntetések” (David Garland): kombinált szankció + elektronikus felügyeleti eszközökkel biztosított szabadságkorlátozás. Az 1990-es években a folyamatosságelv érvényesült: a büntetések közös eleme, hogy folyamatot mutatnak az elkövetőt majdnem teljes egészében a szabadság körülményei között hagyó büntetésektől a teljes szabadságelvonást jelentő szankciókig. Ekkortól jelent meg a bifurkáció elve, azaz a kettős nyomtávú megközelítés: a szokásos, kis súlyú és a súlyos bűncselekményt elkövető személyek kezelőrendszerét elválasztja egymástól. Ez csak elméleti különbségtétel, a kriminálpolitikák megfogalmazásakor összemosódnak. A rehabilitáció eszméje elhomályosult. Hangsúlyossá vált a szervezett bűnözés elleni küzdelem, valamint a jogi személyek büntetőjogi felelőssége.

Az elmúlt száz év egyenlegét megvonva azt állapíthatjuk meg, hogy a büntetvégrehajtási-intézetbeli rehabilitáció nem teljesült, újra hisz a világ a börtönbüntetés hasznában. Azonban a büntető igazságszolgáltatás margóján csak-csak megjelent a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere, amely révén a reszocializáció új értelmet nyerhet.

A közösségi szankciók a nemzetközi dokumentumokban

Az Európa Tanács már 1965-ben kiadta ajánlását a felfüggesztett szabadságvesztésről, a pártfogó felügyelet és a szabadságvesztés-büntetés más alternatíváiról. 1971-ben a próbára bocsátott és felfüggesztett szabadságon lévő elkövetők utógondozásáról, 1976-ban pedig a szabadságvesztés alternatíváiról jelent meg ajánlás. Az ENSZ 1990-ben megfogalmazta az ún. Tokiói Szabályokat, amely rögzítette a szabadságelvonással nem járó szankciók alapszabályait és az ilyen szankcióval sújtott személyek védelmének elveit. Eszerint igazodni kell a bűncselekmény súlyához, az elkövető személyi körülményeihez, valamint a társadalom védelmi szükségleteihez. A cél a szükségtelenül alkalmazott szabadságvesztés kiváltása. Az Európa Tanács 1992-ben kidolgozta ajánlását a közösségi büntetések és intézkedések európai minimumszabályait illetően. Ebben fogalmazódtak meg először önálló jogon alkalmazott szankciókörként a közösségi szankciók. Kiemelendő még az Európa Tanács R (99) 19 számú ajánlása a büntetőügyekben alkalmazandó mediációról.

Az alternatív szankciók helye a büntetőjog szankciórendszerében:

Napjaink jellemzője a civiljogi megoldások beszivárgása a büntetőjog és a büntető eljárásjog területére. Ezt a feladatot a helyreállító igazságszolgáltatás felerősítette. A büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos attitűdvizsgálatok szerint az emberek legfőbb elvárásai az alábbiak:

Biztosítsa:

- az erőszakos bűncselekményt elkövetőkkel szembeni védelmet,
- az elkövető számonkérését,
- az okozott kár helyreállítását,
- az elkövető kezelését,
- részvételt a döntési folyamatban.

Az Európa Tanács megfogalmazása szerint a közösségi (alternatív) szankciók a közösségben végrehajtott szankciók, amelyek különböző szintű szabadságkorlátozó elemeket tartalmaznak, az arra feljogosított szervezet hajtja őket végre, kombinált felügyeletet valósítanak meg, és a reintegrációhoz szükséges támogatást is nyújtanak az elkövetőnek. Minden alternatív

szankció mögött ott van a szabadság elvesztésének valódi lehetősége, ha az elkövető nem teljesíti a feltételeket.

Az ENSZ a szabadságelvonással nem járó szankciók négy csoportját különbözteti meg:

- 1) szabadság alatt felügyelet (pl. pártfogó felügyelet)
- 2) figyelmeztetés, megrovás (pl. felfüggesztett szabadságvesztés)
- 3) pénzbüntetés
- 4) közérdekű munka.

Magyarországon a szabadságvesztés és a pénzbüntetés között helyezhetők el a közösségi büntetések.

Egységes jellemzőik az alábbiak:

- a szabadságvesztés alternatívái, végrehajtásuk nem intézményes, hanem a közösségben történik;
- szabadságkorlátozó és –támogató elemei is vannak;
- végrehajtásuk alatt aktív a kapcsolattartás a pártfogó felügyelői szolgálattal vagy a hagyományostól eltérő szereplőkkel (pl. a mediációnál).

Céljuk az elkövető közösségi reintegrációja, így alkalmazásukhoz általában az elkövető beleegyezése szükséges, mivel a végrehajtás során is szükség van a kooperativitásukra, hiszen nem teljesítés esetén szabadságvesztésre változtathatók át ezek a szankciók. Azt tapasztalhatjuk azonban, hogy a közösségi szankciók marginálisak a hazai büntetés-kiszabásban. Ebből adódóan a börtönnépeség sem csökken.

Alternatív szankciók a büntetőeljárás szakaszaiban

Az elmúlt két évtized azt eredményezte, hogy Európában megkülönböztetik a súlyos, illetve a közép-súlyos és enyhe súlyú bűncselekmények kezelésére szolgáló eszközrendszerrel. Ez a jogkövetkezmények körében is új megoldásokat hozott. Ilyen a diverzió, azaz a büntető igazságszolgáltatás rendszerén kívüli megoldások, illetve az alternatív/közösségi szankciók, azaz a büntető igazságszolgáltatás rendszerén belüli megoldások a szabadságvesztés kiváltására, illetve a szankciók hatékonyságának fokozására. Az eljárás bemeneti szakaszánál érvényesülhet a mediáció, helyreállítás és jóvátétel. Az eljárás egy „feljebb” eső szakaszában alkalmazható a pénzbírság, illetve a közérdekű munka. A szabadságvesztés kiváltására alkalmazható a segítő központ látogatásának elrendelése, házi őrizet (plusz elektronikus felügyelet), intenzív pártfogó felügyelet, illetve a csizmatábor. Az elmúlt évtizedek fő változása tehát a szankcióalkalmazási hatalom reallokációja, a büntető igazságszolgáltatás szereplői közötti egyensúlyváltozás.

Diverzió

Az eljárás bemeneti szakaszában alkalmazott megoldás, amely a sztrikt legalitás elvét rugalmassá teszi, az ügyész szerepét növeli. Minden európai országban lehetőség van az eljárás megszüntetésére, illetve egyéb formájú befejezésre rendőrségi vagy ügyészségi szakban. Ez nagymértékben tehermentesíti a bíróságokat. Előnye, hogy véd a formális büntetőeljárás stigmatizáló hatásaitól is. Veszélye azonban, hogy a kontroll kiszélesedik. A bemeneti oldali diverziós megoldások kettős célt szolgálnak:

- a tárgyalás előtti szabadságelvonás kiváltását (óvadék, házi őrizet, elektronikus felügyelet);
- az eljárás konstruktív befejezését (mediáció, jóvátétel, pártfogó felügyelet, drogelterelés).

A diverzió során alkalmazott eszközök a klasszikus alternatív szankcióktól annyiban térnek el, hogy nem a bíróság alkalmazza őket büntetőjogi szankcióként. Csak a büntetés kiszabása előtt lehetséges a diverzió. Hazánkban ennek megnyilvánulási formája a vádemelés elhalasztása ügyészi szakban.

Az ítéelő bíró büntetésalkalmazási hatáskörének szétesztása nemcsak a büntetőeljárás bemeneti, hanem kimeneti szakaszában is megfigyelhető. A büntetés-végrehajtási bíró vagy a büntetés-végrehajtási szabadító bizottság dönt például a bv. utolsó szakaszában a félszabad elhelyezésről vagy az elektronikus felügyelet melletti szabadításról. Így az ítéelő bíró által alkalmazott szabadságvesztés helyett szabadságelvonással nem járó szankció kerül alkalmazásra.

A diverziót a perökönómia indokolja, az elkövető beismerése kell hozzá, azaz a felelősség elismerése. Mivel azonban a szankciók kumulálódnak, a kontrollelemek erősödése tapasztalható. A diverzió úgy is megfogalmazható, hogy az a bűnelkövetés megtörténte utáni prevenció. A harmadlagos bűnmegelőzés körébe sorolható. A fiataloknál alakult ki, ugyanis náluk valósulhat meg legnagyobb valószínűséggel az elkövető megváltoztatásának és a bűnelkövetési hajlandóság csökkentésének célzata. Az angolszász rendszerekben a diverzió tipikus megnyilvánulási formái a családi csoportkonferencia, a figyelmeztetési rendszer, valamint a gyermekmeggallgatási rendszer. Elterelésre csak azokban az esetekben van lehetőség, ahol az alapos gyanú elegendő lenne a vádemeléshez.

Az 1980-as években elterjedtek a sértett szempontjait érvényesítő diverziós formák: a sértett-áldozat egyezség, a helyreállítás és a jóvátétel. Ezeket általában a pártfogó felügyelet magatartási szabályaként alkalmazzák a felfüggesztett szabadságvesztés vagy a vádemelés elhalasztása mellett.

Közösségi szankciók a bíróság határozatában

A bíróság által alkalmazott közösségi szankciók alapvetően felügyeleti vagy munkavégzési típusúak. A felügyeletihez sorolható a pártfogó felügyelet próbára bocsátás vagy felfüggesztett szabadságvesztés mellett. Munkavégzési típusú a közérdekű munka, amelyet először az USA-ban alkalmaztak a közlekedési bűncselekményeknél. Kombinált szankciók is léteznek (pártfogó felügyelet + közérdekű munka). Léteznek továbbá a magatartási szabályok, amelyek alkalmazása a bírók, illetve a vádemelés elhalasztása esetén az ügyész kreativitását fejlethetik ki. A magatartási szabályok kötelező eleme a pártfogóval való kapcsolattartás, a lakcím és a munkahely változásának bejelentése, illetve a törvénytisztelő életmód. Különleges (speciális) magatartási szabályként mediáció, jóvátétel, szociális és oktatási programokon való részvétel beépítésével megjeleníthető a szankcióban rejlő rehabilitációs vagy reintegrációs szándék. Magyarországon főleg a vagyon, a közrend és a személy elleni bűncselekményeknél alkalmazzák őket. A speciális magatartási szabályok a fiataloknál főleg a képzettségi hiányosságokat hivatottak pótolni, a felnőtteknél pedig a kontrollt erősítik.

A szankciók az éppen érvényesülő büntetőpolitikai irányvonalnak megfelelően különböző tartalommal tölthetők meg. A cél ezek egyensúlyba hozása. A pártfogó felügyelet a pozitívista gondolkodásból maradt itt. A pártfogói tevékenység azt fejezi ki, hogy a büntető igazságszolgáltatás elvárásai megelőzik a szociális terület elvárásait. A támogatás, azaz a segítség, valamint a kontroll vegyül benne.

Európában a tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás egymás felé közelít. A hagyományos igazságszolgáltatás elmozdult a rehabilitációs ideától a reparatív szempontok felé (ld. a sértettek igényeinek figyelembe vétele). A helyreállító igazságszolgáltatás is megelégszik a reparációval a sértett és az elkövető érdekeit is szolgálva. A helyreállító

igazságszolgáltatás keretében a közösségi szankciók végrehajtásának azt kell üzennie, hogy a végrehajtás célja a befogadás, de ennek érdekében az elkövetőnek is lépéseket kell tennie, főleg a bűncselekmény következményeinek helyreállítása révén.

A bűnismétlés csökkentése csak többféle eszköz együttes alkalmazásával lehetséges. A közösségi szankciók végrehajtásának célja a befogadás, ugyanis a büntetés végrehajtásának jogát is megkapja a sértett és a közösség. Kérdés azonban, hogy akarnak-e élni vele. A szerző kifejti optimizmusát, miszerint most még adott a lehetőség Európában a sértettel és a sértett közösséggel való szolidaritás kriminálpolitikai abszorbeálására.

VIII. A helyreállító igazságszolgáltatás: az új konszenzus megteremtésének lehetséges eszköze?

A helyreállító igazságszolgáltatás a bűnözéskezelés új megközelítési iránya. A '80-as években a rehabilitáció eszméjét legyőzte a kontroll. A megtorlási, illetve a rehabilitációs büntető igazságszolgáltatási paradigma mellett új paradigmaként jelent meg a helyreállító igazságszolgáltatás. A bűncselekményt személyközi viszonyok problémájaként kezeli. Célja a kapcsolatok restaurálása, a felelősség- és kötelezettségvállalás is, valamint a kár jóvátétele, nemcsak a bűnösség kimondása. Azt vallja, hogy a bűncselekmény elkövetése kötelezettséget keletkeztet a következmények helyreállítására. Howard Zehr az utazás-metaforával szemlélteti a helyreállító igazságszolgáltatást: utazás az „idegenségből” a „valahová tartozás” felé. A büntetésben a lelkiismereti-pszichológiai elemet hangsúlyozza: bízik abban, hogy fel lehet kelteni a tettesben a bűnbocsánat elnyerésének őszinte szándékát.

A helyreállító igazságszolgáltatás a bűnözés problémáját társadalmi kontextusban vizsgálja, jövőre tekintő (megelőzési) problémamegoldó megközelítés. Katalizátor a tradicionális büntető igazságszolgáltatási rendszerek reformfolyamataiban, nem kívánja azt felváltani. Várható, hogy az enyhe súlyú bűncselekményeknél fel fogja váltani a büntető igazságszolgáltatás hagyományos eszközeit. Az ENSZ álláspontja szerint a helyreállító igazságszolgáltatás egészében nem lesz alkalmas helyettesíteni a büntető igazságszolgáltatás működését. Nils Christie norvég kriminológus szerint a formális büntető igazságszolgáltatás elveszi a sértettől és az elkövetőtől a konfliktusukat. Infantilizálja az elkövetőt, hiszen nem neki kell megoldani a konfliktusát, hanem mások oldják meg helyette.

A helyreállító igazságszolgáltatási eszközök között a filozófiai alapot tekintve nincs különbség, csak abban, hogy kormányzati vagy civil szervezetek végzik-e a mediációt, illetve a szülőket és a közösséget milyen mértékben vonják be az eljárásba. Howard Zehr szerint a helyreállító modell célja a megsértett egyensúly helyreállítása a sértett, az elkövető és a szélesebb közösség között. John Braithwaite befogadó megszégyenítés (reintegrative shame) elmélete szerint a sértett és a közösség részvétele elengedhetetlen a mindenki számára kielégítő igazság szolgáltatásához. A modern társadalomban a szégyen és a büntetés elvált egymástól. A kapcsolatot helyre kell állítani. Kerecsi Klára szerint viszont a szégyen ma is a büntetés eleme. A szégyennel az egyén egyedül marad, hiába reintegratív. Ebből következően a részvételi demokráciára építő modern társadalomban inkább a felelősségvállalás fontos az elkövető és a társadalom részéről egyaránt. Ezáltal az elkövető is visszanyerheti önbecsülését.

A sértett megjelenése a büntető igazságszolgáltatás aktorai között tehát annak kifejeződése, hogy a bűncselekmény nemcsak az állam büntetőhatalmának érvényesítésére alkalmat adó esemény, hanem egy személyt ért sérelem és kár is. A helyreállító igazságszolgáltatás egyelőre inkább csak a tudományos világ „játékszere”, mint a bűnözéskezelés valódi „nagyágyúja”. Az állam csökkentett szerepét tükrözi a bűncselekménnyel felmerült konfliktus kezelésében. A felek mellérendelt szerepük, ami a civiljogi konfliktusmegoldási eszközök

alkalmazására utal. A „konszenzuális igazságszolgáltatás” kiformalódásának lehetőségét tükrözi. Addig nyerhet teret, amíg nem veszélyezteti a büntetőjog lényegi sajátosságait, azaz nem fenyegetheti a pártatlan igazságszolgáltatás érvényesülését, és nem térhet vissza a magánbosszú. A formális büntető igazságszolgáltatás „óvó szeme” végigkíséri a diverziós megoldásokat, és ha azok nem nyújtanak megnyugtató eredményt, „visszaveszi” az ügyet, és lefolytatja a formális eljárást. A helyreállító igazságszolgáltatás tehát a formális büntető igazságszolgáltatási rendszer megújítására, szemléletalakítására szolgál, nem a formális megoldások helyettesítésére.

IX. Összegzés és következtetések

Az alternatív szankciók bármilyen értéket valló büntetőpolitikába beilleszthetők. A jóléti állam megroppanásával megszűnt a kohézió és a létbiztonság. Az egyenlőtlenségek korlátlan elfogadása oda vezetett, hogy a közfelelősség helyét átvette az egyéni felelősség. A büntetőpolitikában a „megérdemelt büntetés” elvére épülő büntetésmodell terjedt el. Az emberi jogok felértékelődése azt hozta magával, hogy a büntető felelősségre vonás során az elkövető rendelkezési joga érvényesült. Ezt azonban befolyásolta az áldozat szerepének megerősödése a büntető igazságszolgáltatásban. A büntetőpolitika az elkövető és a sértett jogait zéró összegű játszmaként fogja fel. Ez azt jelenti, hogy a sértetti jogok teljesebb érvényesülése az elkövetői jogok korlátozásával jár.

A kriminálpolitikát és jogi környezetét három oldal elvárásai formálják: a tudomány, a közvélemény és a büntető igazságszolgáltatás elvárásai. Közöttük a közszféra közvetít, amelynek része a büntetőpolitika átalakítása is. A közösségben végrehajtandó szankciókkal a közösség és a sértett visszakapja a megbüntetés folyamatában való részvétel jogát. Kérdés azonban, hogy akar-e a közösség szerepet vállalni a büntetőszankciók végrehajtásában. A helyreállító igazságszolgáltatás a bűncselekményt személyközi viszonyok problémájaként értelmezi. Európában a tradicionális és a helyreállító igazságszolgáltatás egymás felé közelít. A tradicionális igazságszolgáltatás a rehabilitációs ideától elmozdult a reparáció és a sértetti szükségletek felé (pl. az alternatív szankciók körében figyelembe veszik az elkövető, a sértett és a közösség szempontjait is). Emellett jelent meg a helyreállító megközelítés. Az igazságszolgáltatási modellek fejlődési fázisai a következők:

- 1) rehabilitációs,
- 2) reparatív,
- 3) resztoratív.

A tradicionális és a helyreállító megközelítésben közös pont a reparáció és a jóvátétel. A zéró tolerancia csak a retorika szintjén érvényesül. Ennek oka a büntetőjogi elvek és tradíciók erőssége, a demokratikus európai értékek, valamint a humanista tradíció. Ezek mind-mind hatnak a büntetőpolitikai gondolkodásra és a döntéshozatalra. Célként jelenik meg a bűnözéskontroll társadalmi költségeinek csökkentése. A közösségi szankciók malum eleme a szabadságkorlátozás, a munkavégzés és a felügyelet, a speciális prevenciót célzó hatásuk pedig a közösség reintegráló erején alapul. A reintegráció megvalósulásában a pártfogó szolgálat működik közre. Minden alternatív szankció mögött ott húzódik a szabadság elvesztésének reális esélye, azaz a feltételek nem teljesítése esetén szabadságvesztésre átváltoztathatók.

A jogalkalmazó aszerint választ, hogy a visszatartás, a megelőzés vagy a valamitől való megfosztás tartalmat tulajdonít az adott szankciónak. Az alternatív szankciók immanens eleme az egyidejűleg megvalósuló felügyelet és támogatás, azaz a szimultán kontroll és segítség. Ebből adódóan ezek a szankciók megfogalmazhatók közösségben végrehajtott

kezelésként, támogatásként, de közösségben végrehajtott büntetésként is. Mindez attól függ csupán, hogy hova helyezzük a hangsúlyokat. Attól is függ, hogy az aktuális büntetőpolitika ellenőrzésre vagy szociális-támogató funkcióra épít.

Gondot jelenthet azonban, hogy a problémásabb társadalmi csoportokkal (hajléktalanok, kisebbség tagjai, drogfüggők) szemben általában nem alkalmazzák a közösségi szankciókat. A társadalmi marginalizáltság így sok bűnelkövetőt nemcsak a közösségből, de a közösségi szankciók alkalmazási lehetőségeiből is kizár. Az alternatív szankciók összességében azonban flexibilisek, és bármely büntetőpolitikának megfelelő tartalommal megtölthetők.

A szerző rendkívüli alaposággal járta körbe a témát, amelyet kutatási adatokkal is bőségesen alátámaszt. A szakmabeliek és a laikusok számára egyaránt meggyőző módon érvel az alternatív szankciók hasznossága mellett, és megvilágítja a szankciórendszerbe való beillesztésükkel járó előnyöket. A könyvből kiválóan kitűnik, hogy az alternatív szankciók, amelyekben összekapcsolódik a megtorlás, a reparáció és a rehabilitáció, nem falak nélküli börtönt jelentenek, hanem korlátozott, feltételektől függő szabadságot. Igazán nagyszerű munka, amely méltán képezte alapját 2007-ben a szerző habilitálációs előadásának.

[1] III. évfolyamos Ph.D hallgató, ELTE-ÁJK Kriminológia Tanszék

[2] Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2006